

DISKUSIJA

MARINKO GRUIĆ

Imam utisak, i na temelju dosadašnjih uvodnih izlaganja i djelomičnog poznavanja stanja, da mi oremo novu brazdu u historijskoj obradi i naučnoj valorizaciji radničkog i komunističkog pokreta u Zagrebu. Uza svu našu kritičnost i opravdana nezadovoljstva sa zaostajanjem u znanstvenoj obradi razvoja radničkog pokreta u Zagrebu, u posljednje vrijeme primjetan je određeni napor i ambicija da to postane kontinuirani posao i da mu se cjelovito prilazi. Mislim da je do sada bila naša bitna slabost što su se povremeno, i često prigodničarski, hvatali segmenti, obrađivale pojedine ličnosti, neki događaji i etape bez dovoljno cjelovitog i produbljenog pristupa procesima. Pogledajmo mnoge tekstove iz te oblasti i naše svečanosti vezane za razvoj Partije i radničkog pokreta u Zagrebu. Čast izuzecima, jer su poneki radovi doista vrijedni pažnje i zaslužuju priznanje, ali većina priloga i referata koje drže naši drugovi, a odnose se na revolucionarni pokret u Zagrebu, u pravilu ponavljaju istu formulu, često bez svježine, novijega, produbljenijeg itd. Tu postoji uobičajena shema: Zagreb — radnički revolucionarni centar, s brojnom radničkom klasom i lijevom inteligencijom, Osmo zagrebačka 1928, Tito u Zagrebu, Peta zemaljska 1940, NOB itd. Sve je to točno, ali u obradi često nedostaje potrebna kompleksnost i dubina.

Sada se počinjemo kvalitetnije organizirati — istina, prilično kasno, ali bolje ikad nego nikad — za kontinuiranu, sistematsku i cjelovitu obradu te značajne materije. To ohrabruje.

Drugo pitanje koje mi se nameće jest:

Već sada mi idemo, odnosno želimo ići u pravcu sinteze i sintetskih ocjena. Za pojedine događaje i neka razdoblja, čini mi se da možemo prići i takvu poslu. Moje je, međutim, uvjerenje da je onaj prethodni dio posla: prikupljanje dokumenata, monografske i druge obrade građe, još uvijek gotovo primarni zadatak u našoj orijentaciji. Uvjeren sam da ima još mnogo događaja i procesa o kojima nismo dovoljno prikupili, sredili i obradili relevantnu dokumentaciju i potrebnu građu. Na žalost, najmanje smo učinili upravo za razdoblje nakon oslobođenja. Dakle, ondje gdje su uvjeti sazreli, gdje je prikupljena i obrađena građa, korisno je ići u pravcu historijskih sinteza, a tamo gdje to nije učinjeno težište bi očito trebalo staviti na fiksiranje otvorenih problema, intenzivno prikupljanje građe, monografske i druge obrade pojedinih događaja, temeljite rasprave o bitnim procesima, pa zatim ići prema naučnoj sintezi.

U jednom sam razgovoru iznio mišljenje da bi za poratno razdoblje bilo dobro okupiti sekretare gradskog i rajonskih komiteta KPH, pred-

sjednike skupština, sindikalne i druge aktiviste, pa da grupa mladih historičara, koja bi se time sistematski bavila, razgovorima, intervjuima ili na osnovi tekstova revolucionara, prikupi potrebne elemente i dragocjene materijale, koji se zatim mogu kritički valorizirati. U suprotnome, mnogo toga otići će unepovrat, bit će zaboravljeno. Predložio bih da se taj napor što prije učini, da se — ako treba — pri tom koristi autoritet ove komisije, Gradskog komiteta i Gradske konferencije. Vjerujem da će se većina aktivista spremno odazvati takvu pozivu i da će sa zadovoljstvom dati svoj prilog. To je, na kraju krajeva, naša obveza.

Treće:

U posljednje vrijeme, stjecajem različitih okolnosti, nešto sam više čitao određene partijske dokumente. Smatram da ćemo morati s dužnom pažnjom, osjećajem za uvjete i vrijeme, te nužnom kritičnošću vidjeti i valorizirati njihove sadržaje. Nedavno sam čitao jedan dokument iz Dalmacije. Što je sve i kako rečeno o izvjesnoj ličnosti (te buržoaski otpadnik, te ovakav, te onakav...), a on je i u oslobodilačkoj borbi i nakon oslobođenja sve do svoje smrti bio i ostao častan čovjek, istaknuti i dosljedan revolucionar. Vrijeme je bilo složeno, greške i zablude su bile moguće. Život i revolucionarna praksa korigirali su neke stavove i ocjene. U revoluciji je to moguće. I sada ako ideš tragom samo papirnatih dokumenata i njih apsolutiziraš — lako se može pogriješiti, u najmanju ruku pretjerati. Po meni, izvorne dokumente trebalo bi učiniti dostupnima, javno ih publicirati i kritički valorizirati. Bez obzira na to je li to nekome po volji ili nije. Prije svega važna je istina. Treba se energično boriti i dosljedno obračunavati s pokušajima pretjerivanja, manipuliranja i zloupotreba. Ali ujedno biti osjetljiv na pojave na koje je Marijan Rastić upozorio. Naime, da pojedinci pokušavaju vršiti »čišćenja« i selekciju izvorne građe (jedno je kritičko valoriziranje, a nešto sasvim drugo pokušaj amputiranja dijelova dokumenata). Mi se moramo zalagati za dostupnost i integralnost izvornih dokumenata, a istodobno za korektno naučno vrednovanje.

Mislim da još ima i u privatnim zbirkama, i u partijskim i drugim arhivima dokumenata koji bi trebali doći na pravo mjesto i ugledati danje svjetlo. A zatim da se ide u pravcu valorizacije, njihova pravog vrednovanja. A ne da za ono što se meni sviđa, kažem iz svog razdoblja: e, to je bilo, a za ono što mi ne odgovara, a bio sam suodgovoran ili odgovoran za to: e, ne, to ću selekcionirati. Takvo ponašanje bilo bi neprihvatljivo. Potreban je, dakle, maksimalan napor da se dođe do izvorne građe, a drugo je pitanje zatim kritička valorizacija i javno publiciranje. Rasprava o Nacrtu historije KPJ—SKJ se vodi. Naša komisija i naučni potencijal ovoga grada ne mogu ostati nezainteresirani za tu materiju, ne smiju biti izvan tih rasprava. Zagreb je jedan — ne zato da se hvalimo — od najjačih centara revolucionarnog i komunističkog pokreta u Jugoslaviji. Svaki značajni događaj u Zagrebu snažno je utjecao na kretanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji, a ponekad i šire. Ja mislim da i ovaj naš prilog, ovaj naš posao koji sada obavljamo, može pozitivno i stimulativno utjecati na definitivno oblikovanje historije radničkog i komunističkog pokreta u Zagrebu, u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Zaključujem: što mi damo kvalificiranije ocjene i objektivniju historijsku analizu, sužavamo prostor za različite otklone i za pokušaje neprijateljskih i opozicionih napada na našu revolucionarnu prošlost i sadašnjost. U posljednje vrijeme, kao što znamo i vidimo, pokušaja omalovažavanja i osporavanja značenja i dometa jugoslavenske socijalističke revolucije i njenih čelnih ljudi ima dosta. To već prerasta u ozbiljan društveno-politički problem.

Po mom uvjerenju, naš osnovni pravac akcije mora biti da Savez komunističke partije i naučni potencijal koji postoji u ovom društvu temeljito i kvalificirano, dakle istinito, obrade historiju radničkog i komunističkog pokreta u nas. Tada ćemo se mnogo lakše i uspješnije nositi i obračunavati s nedobronamjernima, s manipulantima i s neprijateljima raznih boja.

Toliko i hvala.

STANISLAVA KOPRIVICA-OŠTRIĆ

Zaista je pravo čudo da Zagreb do danas nema napisanu svoju revolucionarnu povijest, pogotovo stoga što je riječ o gradu koji je decenijama izraziti revolucionarni centar. Možda ta revolucionarna povijest Zagreba nije napisana i zbog toga što u njoj treba obuhvatiti mnoštvo pojava, događaja, procesa, život i djelo revolucionara, revolucionarni naboj koji je taj grad nosio i širio. Povijest komunističkog pokreta u Zagrebu mora biti obrađena kao društvena povijest, odnosno kao povijest pokreta i revolucionarne prakse proletarijata u konkretnim okolnostima jugoslavenskog društva, što joj daje posve određene specifičnosti — povijesti pokreta revolucije. Na temeljima tih specifičnosti borbe za socijalizam konkretnog pokreta u konkretnom društvu moramo nadograditi specifičnu posebnu povijest revolucionarne prakse zagrebačkog proletarijata. Vjerojatno je stoga zaista lakše napisati povijest Baške, kako netko reče, nego povijest revolucionarnog Zagreba, upravo zbog svih tih složenih procesa rasta jednog pokreta, a kojima je ona nerazdvojni dio.

Zanimljiva je primjedba druga Komara da trebamo jednu jedinstvenu povijest Zagreba. Ja se s tim potpuno slažem. No, potrebno je podsjetiti da smo mi u Institutu, koji smo pisali te monografije općina, tu mikro-povijest pojedinih dijelova grada, u svim raspravama oko projekata isticali da nam je mnogo lakše i jednostavnije pisati jedinstvenu povijest komunističkog pokreta Zagreba kao cjeline. Jer, kada kao istraživač uđete u taj problem, onda su Trnje i Trešnjevka za povijest komunističkog pokreta u Zagrebu specifična područja gradske periferije, centri koncentracije radništva sa snažnom aktivnošću, ali su neodvojivi dio cjeline, jer se raznovrsna djelatnost brojnih organizacija revolucionarnog pokreta i aktivnost pojedinaca odvijaju u cijelom gradu i u njegovoj bližjoj okolini. Grad je cjelina, njegova je partijska organizacija također jedinstvena, rajoni, ćelije, pojedinci njezin su neodvojivi dio. U radu na

povijesti općina bilo je osobito teško utvrđivati upravo granice rajona i broj ćelija u njima (u razdoblju povijesti KPJ koje istražujem mjesna organizacija KPJ u Zagrebu bila je podijeljena na rajone), jer su se te granice, zbog objektivnih okolnosti, često mijenjale. U jednom rajonu bude uhapšeno mnogo komunista, ostane malo aktivnih ćelija i mjesni komitet spoji dva rajona, ili jedna organizacija bude tako jaka da je sama snažna kao rajon, na primjer partijska organizacija u Željezničkoj radionici koja je stoga bila vezana neposredno za Mjesni komitet. Zbog svih tih razloga mnogo je lakše i jednostavnije istraživati, obrađivati i pisati povijest na čitavom području grada. Ali mi smo tada morali pisati povijest općina, jer je takva tendencija prevladala. I ako pažljivo čitate naše tekstove vidjet ćete da smo polazili od cjeline grada i u njoj, npr., tražili posebnosti karakteristične za Trnje ili Trešnjevku. Inače ne bismo imali nikakav širi okvir i ne bismo bili kadri ništa objasniti u jednoj mikrocjelini kao što je partijski aktiv jednog rajona koji je danas snažna partijska organizacija jedne gradske općine.

Želim se još jednom osvrnuti na podatak iz uvodnog izlaganja drugarice Stupetić. Spomenula je zahtjev zagrebačke partijske organizacije iz 1928. godine upućen CK KPJ da se napiše povijest Partije. U vezi s raspravama o Otvorenom pismu koje je Komunistička internacionala uputila KPJ, mjesni partijski aktiv Zagreba (to je mjesni komitet proširen rajonskim sekretarima i funkcionarima sindikata) donio je rezoluciju u kojoj je zahtjev za pisanjem povijesti KPJ obrazložen potrebom da oni sami, a posebno buduće generacije komunista, mogu shvatiti frakcijsku borbu i procese koji su doveli do takvog stanja u KPJ.

Taj je podatak značajan jer ukazuje na povijesnu svijest zagrebačkih komunista, kojima je tada sekretar bio Josip Broz. Tu povijesnu svijest, koju smo od njih naslijedili, moramo jačati i razvijati, ona je jedna od značajnih komponenti revolucionarne svijesti našeg pokreta. Ističem to stoga jer imam osjećaj da tu povijesnu svijest ne njeđujemo dovoljno i da je ne razvijamo u funkciji revolucionarne akcije naše generacije komunista.

Kad danas raspravljamo o izvorima i literaturi za povijest komunističkog pokreta u našem gradu, o izradi projekta i pisanju monografije, gradimo na dosadašnjim rezultatima na tom području. Imamo sinteze, opće preglede i posebne radove, imamo i mikropovijesti, kao što su one Trnja i Trešnjevke, a Peščenica se radi. Stoga se postavlja pitanje, koje je za naš posao vrlo značajno — kako u pristupu, pri izradi projekta i kasnije pri pisanju ostvariti metodološki uspješan odnos između velike sinteze i mikropovijesti. Jer, ako u povijesti Zagreba budemo samo ponavljali ocjene koje se odnose na Partiju kao cjelinu, ako budemo govorili — u KPJ je to bilo tako, pa naravno da je tako bilo i u Zagrebu — onda nećemo puno napraviti. Moramo izraziti specifičnosti koje su dio cjeline i koje tu cjelinu objašnjavaju i potvrđuju. A da bismo mogli izraziti specifičnosti moramo u povijest Zagreba ugraditi upravo onu građu koja govori o djelatnostima osnovnih ćelija Partije i njezinih aktivista, građu koja je do sada najmanje došla do izražaja. Tome pripada i građa koja daje podatke o ljudima, o teškom životu proletera — u to doba radnici poboljšavaju od tuberkuloze i umiru veoma mladi o čemu svjedoče brojne osmrtnice u radničkoj

štampi. Mladi radnici, gotovo djeca, dobivaju fizičke deformitete zbog tereta preteškog rada u ranoj dobi. U zagrebačkom *Organizovanom radniku* u sve vrijeme izlaženja objavljene su svega dvije fotografije — obje pokazuju pekarske šegrte kojima su teški koševi savili kičme i iskrivili kosti na nogama. I takve bismo podatke morali uvrstiti u našu povijest, jer oni će rječitije od bilo kojeg teksta približiti današnjem čitaocu to vrijeme surove kapitalističke eksploatacije ljudskog rada.

Tim sam primjerima željela potkrijepiti misao da povijest komunističkog pokreta u Zagrebu mora biti znanstvena povijest, koja se temelji na specifičnoj građi i koja ne bi nikako više smjela ponavljati opća mjesta ni biti povijest foruma i konferencija, već povijest organizacija i ljudi.

No takav pristup, koji ovisi o širenju naših dosadašnjih spoznaja, uvjetovan je vremenom koje nam stoji na raspolaganju.

Danas smo mnogo puta spominjali pojam komunistički pokret. Mislim da bismo morali imati na umu dva osnovna njegova značenja. Komunistički pokret je i duhovni, idejni pokret revolucionarnog proletarijata, predvodnik i nosilac njegove teorijske borbe. Ali komunistički pokret je i organizacioni izraz cjeline raznovrsnih organizacija proletarijata za političku i ekonomsku borbu — njegove političke partije, organizacija sindikata, omladine i žena, kao i drugih organizacija putem kojih revolucionarni proletarijat ostvaruje i vrši svoju povijesnu praksu.

IVAN JELIĆ

Pridružio bih se dosadašnjem smjeru rasprave, tj. spoznavanju mjesta i uloge prezentirane povijesne literature u uvodnim izlaganjima prvenstveno s obzirom na pisanje sintetičke povijesti komunističkog pokreta u Zagrebu. Konstatirao bih pri tome da je riječ o pojačanom interesu za tu problematiku, tj. da je on jedno vrijeme opao, ali da nikada nije zamro. Treba, naime, voditi računa o činjenici da je u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske već prije petnaestak godina iniciran širi istraživački interes za proučavanje povijesti komunističkog pokreta u Zagrebu u razdobljima do 1945. god. (posebni znanstveni skupovi 1968. i 1970, čiji su prilozi objavljeni u zasebnim zbornicima). Taj interes je od tada vidljivo oscilirao, gubeći na intenzitetu, ali je neprekidno bio prisutan, poglavito u redovitim istraživačkim projektima Instituta.

Sadašnji trenutak ponovo obilježava doista širok interes za povijest revolucionarnog Zagreba, u prvom redu do 1945. god. Pri tome je osobito važno da je taj interes vidljivo razgranat i organizacijski dobro usmjeren: 1. znanstveno istraživanje pojedinih tema; 2. objavljivanje arhivske građe iz razdoblja 1941—1945; 3. objavljivanje memoarske građe 1941—1945. Tako se mogu i uspješnije sagledati i valorizirati rezultati postignuti u dosadašnjim istraživanjima, o kojima je riječ u uvodnim saopćenjima. Dakako, da bi taj trend trebalo sve više poticati i razvijati, posebno kada

je riječ o »osvajanju« razdoblja od 1945. dalje. Svakako je rasprava o pisanju sinteze značajan doprinos u tom pravcu.

Niz problema o kojima danas raspravljamo, već otprije je stavljen na dnevni red, tako da moramo uvažavati odgovarajući kontinuitet. Među njima su i pitanja metodološke naravi.

Pridružujem se onima koji ističu da bi povijest komunističkog pokreta u Zagrebu trebalo obraditi kao društvenu povijest. Uostalom, među historičarima oko toga danas i nema tako prijepornih gledišta koja bi zahtijevala neku izjašnjavajuću diskusiju. Osnovno je pitanje za sve nas ili većinu: kako ostvariti taj ambiciozni naum?

Rad na pisanju »Historije SKJ« — koji traje već nekoliko godina i okupio je veći broj povjesničara — ukazao je na brojne probleme i teškoće oko ostvarivanja tako postavljenog cilja. Pokazalo se u prvom redu da nam doista nedostaje iskustvo u radu na takvim znanstvenim projektima, te da oskudijevamo u kadrovima koji su se svojim rezultatima kvalificirali za sintetičko oblikovanje povijesnih tekstova, pogotovu u širim vremenskim i prostornim dimenzijama. Uz to, iskrasao je niz drugih važnih i zanimljivih problema, o kojima nema potrebe da ovdje govorim.

Prema tome, mislim da smo svi za to da se povijest SKJ u Zagrebu od početaka do naših dana obradi kao društvena povijest, ali je temeljno pitanje kako je najuspješnije prezentirati kao takvu u jednoj sintetičkoj kompoziciji. To je pitanje s kojim bi se, mislim, trebalo prvenstveno pozabaviti u daljnjem radu, tj. u pripremama na realizaciji tog projekta, te u vezi s tim crpiti spoznaje i stečena iskustva i na osnovi literature u povodu koje danas raspravljamo.

Kao prvo, mislim da bi trebalo osobito voditi računa o relaciji: povijest SKJ — ostala povijest. O tom je pitanju već bilo ponešto govora u uvodnim saopćenjima i diskusiji. Zagreb je u razdobljima do 1945. bio veoma indikativan pokazatelj žestoke klasne borbe, tj. sudara između građanskih snaga i onih koje predvodi komunistički pokret. Dakako, bilo bi pojednostavnjeno ostati na takvoj čvrstoj podjeli. Trebalo bi da sintetička povijest SKJ o Zagrebu prikaže i objasni brojne pojave, zbivanja i probleme koji svojom ukupnošću ukazuju na svu složenost spomenutog procesa. Tek bi tako čitaocu bila dočarana kompleksnija i poučnija povijest za kojom težimo. Da izaberem samo neke komponente tako zamišljena sadržaja:

- a) Momenti i situacije kada široke radne mase svojim pokretima ispoljavaju revolucionarni potencijal. Specifičnosti i manifestacije sukoba Partije i građanskih snaga oko privlačenja i usmjeravanja tih snaga.
- b) Partijska organizacija i pitanje stvaranja vlastite sve šire društvene osnove. Mogućnosti i rezultati u organiziranju masa na tom pravcu. Nije to bilo značajno samo za međuratno razdoblje nego posebno za razdoblje 1941—1945, kada se snaga oslobodilačkog pokreta u Zagrebu ispoljava u prvom redu u rezultatima koji se postižu organiziranjem stanovništva na raznim linijama borbe.
- c) Organizacijski razvoj komunističkog pokreta u Zagrebu, koji ispoljava niz specifičnosti i osobito dolazi do izražaja u procesu neprestanog snaženja organizacije.

d) Zagreb kao sjelo najužeg rukovodstva KPJ na čelu s Titom od kraja 1936.

Takav se razvoj ispoljavao u nizu događaja, važnih za razvoj Partije u širim relacijama. Npr.: Osmo konferencija zagrebačkih komunista 1928; konferencije oko stvaranja pokreta Narodne fronte 1935—1937; organiziranje Osnivačkog kongresa KP Hrvatske 1937; Četvrti kongres URSS-a 1938; značajne partijske konferencije i sastanci 1940 (Prva konferencija KPH, Peta konferencija KPJ, Šesta konferencija SKOJ-a); 27. mart 1941. u Zagrebu; travajnske sjednice najužeg rukovodstva KPJ i KPH 1941; Majsko savjetovanje rukovodstva KPJ 1941; neki događaji u Zagrebu ljeta 1941, itd.

Posebnu pažnju, dakako, privlači značenje uloge Josipa Broza Tita u razvoju zagrebačke partijske organizacije. Tito je u Zagrebu između dva rata proveo ukupno oko 5 godina i bio neposredno povezan s gotovo svim glavnim trenucima u razvoju komunističkog pokreta u njemu.

Dakako, to su pitanja koja su se ovdje mogla lako konstatirati. Ostaje da se podrobno i sustavno raspravi problematika i utvrde mogućnosti najuspješnije primjene metodološkog pristupa kojemu težimo. Mislim da na tom putu treba ispitati i iskoristiti sve mogućnosti koje mogu pridonijeti ostvarenju toga cilja.

GORDANA VLAJČIĆ

Od pisanih priloga kolega iz IHRPH, koji su shvaćeni kao uvod u raspravu o načinu pristupa i budućim sadržajima sinteze historije komunističkog pokreta u Zagrebu, očekivala sam druge sadržaje. Uvjerenam da je jedini razlog što sadržaji njihovih priloga nisu ono što sam očekivala, prekratko vrijeme koje su imali da bi nam prezentirali svu relevantnu problematiku.

Dozvolite da se kratko osvrnem na neke od problema s kojima se moraju suočiti budući autori, ne samo konačnog teksta, već i svi oni koji budu učestvovali i u stvaranju nacrtu sadržaja budućeg teksta. Riječ je o dva problema:

1. načinu pristupa obradi historije komunističkog pokreta uopće,
  2. sadržajima buduće sinteze historije komunističkog pokreta u Zagrebu.
- Prvi problem sadrži osnovnu problematiku koju budući autori moraju raščistiti prije pristupanja pisanju historije komunističkog pokreta. Mišljenja sam da ona mora biti izvedena iz društvene historije Zagreba, sažeto prikazana, ali dovoljno jasna da se historija komunističkog pokreta može shvatiti kao njen sastavni dio. Takav pristup omogućava potpuni doživljaj sviju onih procesa koji su se odvijali unutar komunističkog pokreta, koji je bio i ostao dio te sredine, a kada je povremeno iskakao iz njene problematike, to je bilo upravo zato jer je nije slijedio.

Takav pristup pisanju historije zagrebačkog komunističkog pokreta iziskuje ili odlično poznavanje sviju aspekata društvene historije Zagreba, ili usku suradnju sa znanstvenicima drugih profila. Živimo u vremenu uskih specijalizacija, u kojemu timski rad čini osnovicu velikih znanstvenih dostignuća, pa tako i u povijesnoj znanosti. Nužno je potrebno na suradnju pozvati znanstvenike drugih struka, kako budući tekst historije komunističkog pokreta u Zagrebu ne bi bio njen pregled, već sinteza nje-gova ukupnog razvitka.

Drugi problem, metodološki gledano, usko je ovisan o prvome, ali i o istraživanju dugog niza aspekata društvene historije Zagreba. Nužno je potrebno da budući autori znaju koliko je i kojih aspekata istraženo, i da zainteresiraju odgovarajuće stručnjake i cijele institucije za rad na historiji zagrebačkog komunističkog pokreta, čija sinteza, bez uvrede za bilo koga, ne može biti isključivi rezultat rada historičara komunističkog pokreta.

Naravno, buduća sinteza može biti rezultat već spoznatog, jer nema vremena za nova istraživanja.

Na kraju, nekoliko riječi o sjećanjima učesnika našega revolucionarnog radničkog pokreta, kao jedne u nizu vrsta izvora za pisanje historije. Po mojoj ocjeni, po svojoj vrijednosti takvi su izvori na posljednjem mjestu. Faktor zaboravljanja, svjesne manipulacije, ili naprosto želja da se samome sebi podigne spomenik za budućnost, pojave su na koje svaki historičar mora računati kada se koristi tom vrstom izvora. Protiv falsifikata možemo se boriti samo činjenicama temeljenim na suvremenoj arhivskoj građi, koja, usput govoreći, isto može biti falsificirana. Kao što društveno-politički radnici i učesnici našega revolucionarnog radničkog pokreta treba da kažu svoje mišljenje o radovima historičara, tako i historičari treba da budu oni koji će svojim mišljenjem o napisanim sjećanjima potvrditi ili odbaciti njihovu vjerodostojnost, u svakom slučaju prije objavljivanja. Stručne recenzije brana su falsifikatima, kao i što su historičari pozvani da konzultiraju još žive učesnike, ili njihova napisana sjećanja. Bez njihova uzajamnog poštivanja štetu trpi historijska znanost.

VLADO OŠTRIĆ

Nadovezujući na izlaganje Gordane Vlajčić i na neke ideje i podatke koji su u ranijim prilogima diskusiji dani, evo jedne mogućnosti koju bih iznio i kao prijedlog.

Mislim da bi nam bilo korisno da s određenim širim zajedničkim snagama, udružujući snage Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Centra za idejno-teorijski rad Gradske konferencije SKH i drugih organizacija provedemo što temeljitije istraživanje širega interdisciplinarnog kompleksa najraznovrsnije literature koja bi mogla doći u obzir za izradu ovog pro-

jekta i za njegovu realizaciju. Pokušajmo, predlažem, organizirati i takav posao, otprilike tako da početak toga posla prati rad na izradi projekta, pa bismo vjerojatno jedan selektivni, orijentacioni izbor te literature mogli uvrstiti uz projekt kao prilog, a zatim bi se taj rad nastavio i povezao s fazama realizacije projekta. Mislim da bismo u tome mogli doći do veoma korisnih rezultata.

Naime, trebalo bi s gledišta ovog projekta i njegove realizacije još temeljitije nego što inače svatko od nas za svoje potrebe, za potrebe svoga radnog područja, radi, »prečešljavati« raznovrsnu literaturu i s područja društveno-humanističkih znanosti, u širokom smislu. Na primjer, u geografskoj literaturi ima mnogo povijesnog pristupa, povijesnih izvora kojima se geografi koriste. Jedno od najkorisnijih geografskih djela koje treba da uđe u fond literature za ovaj projekt disertacija je Stanka Žuljčića »Zagreb i okolica«, objavljena u dva sveska »Geografskog glasnika« (1965. i 1966). Mi historičari lako zaboravimo na tu vrstu literature, ali ne bismo smjeli zaboravljati. Kao što spominjemo, recimo, sociološku, ekonomsku, politološku literaturu, treba uzeti u obzir geografsku i ostalu literaturu.

Trebalo bi uključiti u istraživanje — to nalazimo u znanstvenom aparatu geografskih i ekonomskih i mnogih drugih radova — tekstove koji nisu izvori u direktnom smislu, nisu ni literatura u onom neposrednom, užem smislu, nego su negdje po sredini. Postoji veliko obilje elaborata, referata, internih analiza itd. — veoma brojna i na kraju krajeva sve brojnija šapirografirana literatura. Ako je pratimo, uočiti ćemo na najraznovrsnijim stranama, jer to različiti stručnjaci u literaturi navode, citiraju, da postoji vrlo mnogo internih obrada, različitih elaborata itd. za razne svrhe. U njima nalazimo već jedan stupanj obrade.

Drugim riječima, i takvo pročešljavanje jednog po mogućnosti što šireg i kompleksnijeg korpusa literature društveno-humanističkih znanosti pokazalo bi nam samu literaturu, ono što u kategoriju literature uvrstavamo, zatim izvorne podatke ili same izvore, na određen način iznesene. Zatim, pokazalo bi nam da u različitim prilikama, za razne potrebe, planove, projekte, od raznih institucija, grupa stručnjaka, pojedinaca, nastaje »srednja« kategorija literature — elaborati, analize itd. gdje je mnogo toga prikupljeno i, naravno, ustanovili bismo da tu ima raznovrsnih izvora koji su na taj način korišteni. Štampani izvori, u kompleksnom smislu, literatura, znanstveno i stručno zasnovana i »srednja« kategorija tekstova, mogla bi nam dati veoma mnogo rezultata. Na primjer, za privredni razvitak Zagreba u poslijeratnom razdoblju moraju postojati — jer i samo ovlašni uvid u različitu literaturu pokazuje da autori to znaju i time se koriste — ne deseci, nego stotine i stotine takvih obrada koje su na pola puta između izvora i štampanih radova, monografija, rasprava.

To ne može biti posao jednog čovjeka ma kako sposoban bibliograf bio, to mora više ljudi raditi dulje vremena. Pokušajmo doći do toga. Dobrih primjera za takvu vrstu rada, za takve priručnike tu i tamo već ima.

Na primjer, jedan od najvrednijih rezultata projekta povijesti revolucionarnog omladinskog pokreta jest priručnik Voje Rajčevića i Slobodana Žarića »Izvori i literatura za povijest revolucionarnog omladinskog po-

kreta u Hrvatskoj 1918—1945« koji je nedavno objavljen kao posebna knjiga. Može biti da bismo i mi za ovakav projekt trebali doći, smatrajući to jednom fazom ostvarivanja projekta, do priručnika slične vrste.

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Iz referata i iz diskusija treba uočiti da će posao koji je pred nama biti neobično težak, ali mislim da smo dozreli da tom poslu pridemo. Jasno je da će rezultati, odnosno njihova kvaliteta biti ovisna o stupnju istraženosti pojedinih problema, a jer je povijest zagrebačkog radništva u cjelini bolje istražena nego povijest komunističkog pokreta zalažem se za to da naša sinteza bude historija radničkog pokreta u Zagrebu s težištem na Komunističkoj partiji.

Izražavam sumnju da bismo mogli već sada obraditi kompletnu društvenu povijest Zagreba, dakle da tome poslu pridemo još šire. Pokušaj Povijesnog odjela na Filozofskom fakultetu pred približno osam godina da se organizira izrada kompletne povijesti Zagreba nije uspio. Održano je nekoliko sastanaka, izrađen je čak i projekt, i tu se zapravo stalo. Pri tome treba istaći da su u izradu projekta bili uključeni stručnjaci različitih vrsta, od urbanista do etnologa, i predstavnici ustanova koje se bave isključivo Zagrebom (muzeji, galerije, centri itd.) i da je čitavu organizaciju vodio dr Igor Karaman, jedan od autora »Tisućljetnog Zagreba«.

Ipak mislim da vrijeme nije bilo izgubljeno. Pojavilo se u međuvremenu nekoliko novih analitičkih radova o Zagrebu, a na njima i počiva svaka sinteza, pa će biti lakše obaviti ovaj posao koji nam predstoji.

Zalažem se svakako da se sinteza radi problemski i mislim da izlaganje dra Ive Jelića izražava ciljeve kojima moramo težiti, i da moramo izraziti konfrontacije građanskog i radničkog, odnosno komunističkog pokreta, jer će samo takva knjiga naći veći krug korisnika i čitalaca uopće. U toj knjizi moralo bi se pokušati riješiti brojne dileme, a glavni problemi i događaji morali bi u sintezi dobiti istaknuto mjesto. To se odnosi na prilike poslije prvoga svjetskog rata kada je djelovanje Komunističke partije legalno i kada njezine akcije nalaze izraz u najrazličitijim istupima. To je i Osmo zagrebačka konferencija koju je obradila dr Gordana Vlačić, te Peta zemaljska konferencija 1940. Napominjem, da u međuratnom razdoblju postoje periodi u kojima je djelatnost Partije gotovo zamrla, odnosno istraživanjem nismo do danas uspjeli posve rekonstruirati čitav rad Partije, osobito u onom periodu kada se rad Partije odvija isključivo na nivou partijskih ćelija ili aktivnošću pojedinaca. Tu smo s historijskim djelima prilično deficitarni. Mi još uvijek nemamo dobru historiju Željezničke radionice »Janko Gredelj« u kojoj je osnovana prva partijska ćelija u Zagrebu i u kojoj je radio niz istaknutih komunista i revolucionara; nemamo obrađenu ni historiju Zagrebačkog električnog tramvaja, ni povi-

jest niza ostalih poduzeća, koja su bila škola revolucije i čiji su historijati relevantni za povijest radničkog i komunističkog pokreta u Zagrebu, i gdje se zapravo komunisti formiraju, i svojim povezivanjem na višem planu stvaraju široku frontu u borbi protiv kapitala. To je osobito uočljivo 1937. i 1938. godine kada je preko Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije i Narodne fronte, a pod vodstvom Tita, formirana snaga koja je djelovala na razvoj komunističkog pokreta i izvan Zagreba. Zagreb je, svakako, jedno od ključnih žarišta za razvoj komunističkog pokreta Hrvatske i Jugoslavije. Preko Zagreba odlazilo se u Austriju, a odatle u Sovjetski Savez, a jednako tako su i povratni putovi vodili preko ovoga našeg grada, kako se može vidjeti iz materijala Kominterne i brojnih sjećanja povratnika iz Sovjetskog Saveza.

Na osnovi mojih iskustava — budući da se više godina bavim istraživanjem položaja i strukture radništva u Zagrebu — u Historijskom arhivu u Zagrebu leži još golem neistražen materijal, osobito za period prije drugoga svjetskog rata, koji ostavlja još mnogo prostora za sadašnja i buduća istraživanja. Privredna, komunalna, politička i demografska struktura stanovništva Zagreba nalaze se u neprestanom mijenjanju, u međusobnoj konfrontaciji i borbi, te treba u sintezi kroz sve te komponente provući povijest Komunističke partije Zagreba kao crvenu nit.

Mislim, međutim, da stoji ono što sam rekla na početku, tj. da su današnji znanstveni radnici sposobni da izraze većinu problema i zbivanja marksistički, odnosno tako da se stvori djelo vrijedno pažnje. Druga sinteza — koja će se raditi nakon desetak ili dvadesetak godina — svakako će biti bolja jer će iskoristiti kao podlogu ovo djelo, nadopunjeno novim saznanjima i novim radovima. Hvala!

MARIJAN MATICKA

U dosadašnjoj je diskusiji prilično razmatrana problematika historije komunističkog pokreta u Zagrebu do 1945. godine, a imajući u vidu i razmjerno cjelovito razrađena uvodna izlaganja o tom razdoblju, dobili smo značajne, pretežno pozitivne, informacije o mogućnostima izrade jednog sintetskog djela. Međutim, u diskusiji, do izlaganja druga Marijana Rastića, o razdoblju poslije 1945. godine gotovo da i nije bilo riječi, iako smo uvodno čuli zanimljiva izlaganja. Bilo je tako veoma poučno izlaganje druga Rastića o prikupljanju i stanju arhivske građe za razdoblje poslije 1945. godine. Zatim, na veći broj konkretnih problema u stvaranju projekta i pisanju historije komunističkog pokreta u Zagrebu, a na temelju iskustava organiziranja rada i ostvarenih rezultata o historiji zagrebačkih općina Trnje i, napose, Trešnjevke, upozorio je drug Zlatko Čepo. Napokon, u referatu drugarice Biljane Kašić teorijski su formilirana gotovo sva bitna pitanja koja treba razriješiti prije početka izrade projekta i pisanja historije najnovijeg razdoblja komunističkog pokreta

u Zagrebu. Prema tome i za razmatranje povijesnog razdoblja od 1945. godine imamo dobre polazne osnovice. U cjelini, čini se, da nastojimo, da možemo, postavljati prava pitanja.

Dakako, istraživačka iskustva i historiografski rezultati o povijesnom periodu poslije 1945. godine kvantitativno su i kvalitativno znatno manji nego za prethodna razdoblja. No, to ne treba biti prepreka izradi jednog cjelovitog projekta, a, zatim, i pisanja historije komunističkog pokreta u Zagrebu od prvih njegovih početaka pa do naših dana. Želio bih naglasiti, i tu se možda malo razlikujem od nekih drugova, da ne treba uvijek stavljati 1945. godinu kao nepremostivu granicu historiografskom uopćavanju, da ne treba smatrati pisanje historije poslije te godine nemogućim, odnosno kao posebno odvojeni posao ovisan samo o dogovaranjima u izdvojenoj ekipi, pa prema tome i gotovo posebni dio neovisan o ostaloj historiografskoj interpretaciji. Rezultat takvog postupka, gotovo sigurno, bio bi, više ili manje uspješan, dodatak sintetskoj interpretaciji razdoblja do 1945. godine. A to ne može biti cilj. Mislim da se mora odmah od početka izrade projekta raditi što je moguće više zajednički, da jedinstvo u pristupu, pogledima, koncepciji mora biti prisutno u stvaranju cjelokupnog projekta, pisanju i redigiranju djela. Drugim riječima, u oblikovanju pitanja na koja želimo odgovoriti, u periodizaciji, kompoziciji itd. valja promatrati povijest komunističkog pokreta u Zagrebu kao jedinstven proces, tj. rast toga pokreta kroz razne povijesne situacije od njegovih korijena pa do vodeće društvene snage. Dakle, riječ je o suštinskom, a ne formalnom, jedinstvu djela, a pri tome nema odlučujuću važnost činjenica hoće li tekst biti objelodanjen u jednoj, dvije ili više knjiga. Normalno, u procesu rada nužno će se posebno sastajati uže grupe stručnjaka, autora itd., ali je neophodno da svi prihvaćaju zajedničku koncepciju cjeline i da ih ta koncepcija određuje u specijalističkom radu.

Druga tema o kojoj bih htio nešto reći odnosi se na naznaku »društvena povijest partije«. Očito je da se povijest komunističkog pokreta u Zagrebu nije događala (niti se događa) izvan hrvatskog i jugoslavenskog partijskog konteksta odnosno komunističkog pokreta. Isto tako komunistički pokret u Zagrebu, a to znači i zagrebačka partijska organizacija, djelovao je (i djeluje) unutar užih, zagrebačkih, i širih, hrvatskih i jugoslavenskih, društvenih zbivanja. Prema tome, kada govorimo o društvenoj povijesti partije mislim da treba imati u vidu splet međuodnosa zagrebačke partijske aktivnosti i partijskog života u cjelini, kao i društvene funkcije, uže i šire, djelovanja zagrebačke partijske organizacije odnosno komunističkog pokreta u Zagrebu. Dakako, imajući na umu da nije samo partijska aktivnost djelovala na društvene situacije već su i šire društvene situacije djelovale na partijsku aktivnost. Takav pristup, kojega se ne smijemo odreći, jer bi to značilo da se već na početku ide ispod nivoa koji sebi u ovom trenutku historijska znanost postavlja i u nekim drugim projektima, morao bi vrijediti za čitavo razmatrano razdoblje. Za period poslije 1945. godine takav bi pristup, npr., značio da se ne stavlja težište na rekonstrukciju svih organizacijskih promjena u zagrebačkoj partijskoj organizaciji od 1945. godine do danas (iako bismo to morali znati), nego da se pokuša odgovoriti na pitanje o doprinosu za-

grebačke partijske organizacije razrješavanju organizacijskih pitanja u Savezu komunista Jugoslavije, na pitanje s kojih su polazišta određene koncepcije polazile i za razvoj kakvih su se društvenih odnosa zalagale. Npr. a možda to i nije najbolji primjer, određivanje značenja diskusije o mjestu i ulozi osnovnih partijskih organizacija poslije brionskog plenuma 1966. godine, odnosno uoči Devetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije. Ili, možda, primjer s aktivima radnika-komunista s početka 70-ih godina. Naravno, primjere možemo naći i u drugim područjima. U granicama takvog shvaćanja nije, npr., dovoljno kvantificirati industrijske kapacitete Zagreba i snagu njegove radničke klase i tako naznačiti uvjete u kojima je partijska organizacija djelovala, već treba odgovoriti i na pitanje kakve je koncepcije partijska organizacija zastupala o privrednom, pa, dakako, i ostalom razvoju Zagreba, koliko su te koncepcije korespondirale sa širim hrvatskim i jugoslavenskim prostorom, jednostavno koliko su pridonosile razvoju socijalističkih društvenih odnosa. U tom kontekstu spomenuo bih, npr., određivanje značenja aktivnosti oko tzv. ekonomskih jedinica potkraj 50-ih, odnosno na početku 60-ih godina. Jasno, znatno je jednostavnije takav pristup naznačiti nego ga realizirati, napose pri izrazitom nedostatku analitičkih radova, monografija o pojedinim problemima itd. Zato, ovisno o mogućnostima i prilikama, valja poticati izradu monografskih radova, u nekim slučajevima elaborata, o brižljivo odabranim pitanjima povijesnog razdoblja poslije 1945. godine.

Rekao bih, napokon, nešto i o izvorima za najnovije razdoblje. Slažem se s uvodnim izlaganjem druga Rastića i, doista, treba učiniti sve napore da se partijska građa, kao uostalom i sva ostala povijesna građa, stručno prikuplja, selekcionira, sređuje i priprema za korištenje. Komisija za historiju zagrebačke partijske organizacije može potaknuti akcije kako bi se sačuvalo što više građe. Ali, poznato je da nije nikada moguće sačuvati sve i imati sva svjedočanstva o prošloj stvarnosti. Što će se koristiti kao izvor ovisi o istraživačkom pitanju i, dakako, znanju istraživača da pronade svjedočanstva pomoću kojih će odgovoriti na postavljena pitanja i rekonstruirati prošlu stvarnost. Prema tome valja se koristiti materijalima koji su pohranjeni u arhivskim institucijama, ali u obzir dolazi i sve ostalo što omogućava odgovor na postavljeno pitanje. Dovoljno je podsjetiti na opsežnu štampanu produkciju (razni službeni i poluslužbeni bilteni, novine, posebne edicije dokumenata itd.), a ne treba zanemariti ni zapise na filmskim, magnetofonskim i magnetoskopskim trakama. Postoje i sociološka i politološka istraživanja o poslijeratnom razvoju koja se mogu koristiti kao izvor odnosno literatura. Isto je s raznovrsnim statističkim i ekonomskim analizama. Naravno, moglo bi se još ponešto nabrojati i šteta je što drug Radule Knežević nije mogao održati referat o toj problematici. Dakako, korištenje takvih izvora podrazumijeva uobičajeni kritički odnos. Dakle, smatram da nije riječ toliko o nedostatku izvornog materijala, već o nedostatku istraživača i napora, pa i znanja, da se koriste raznovrsni izvori. Mislim da uz podršku prikupljanju i čuvanju građe valja afirmirati i takav odnos prema istraživanju.

Na kraju, ponovo bih naglasio kako mi se čini veoma važnim da se od početka ostvari suglasnost oko pristupa, da se u projekt ugradi shvaćanje društvene povijesti i tako iskaže rast komunističkog pokreta u Zagrebu do odlučujuće društvene snage. Smatram da je bolje postaviti ambicioznije zadatke, pa ponešto i zakazati u realizaciji, nego se unaprijed opredijeliti za najlakši pristup, tj. izradu pregleda povijesnih zbivanja, dakle samo događajnu historiju. Uostalom postoji i određeni vremenski period u kojem se projekt ostvaruje i mogućnost smišljenog poticanja nekih prethodnih specijalističkih radova. Doduše, sa stvaranjem i realizacijom projekta ne valja ni suviše odugovlačiti, već treba u nekom realnom roku doći do rezultata. Zatim se može nanovo raditi te, dakako, ostvariti novu kvalitetu. Uostalom, nijedna historija nije jednom zauvijek napisana.